

برنامه آموزشی دوره کارشناسی کتابداری و اطلاع رسانی پیشنادهایی برای تحوّل

نوشته دکتر محمد حسین دینانی^۱

چکیده

استدلال شده است که ضرورتی به ادامه تدریس دروسهای مواد و خدمات کتابخانه برای نوسودان، مواد سمعی و بصری و گزارش نویسی نیست. تغییرات ناشی از رواج فن آوری اطلاعات و تأثیر آن بر کمیّت و کیفیت دروسهای سازماندهی، مراجع و مجموعه سازی تشریح و نشان داده است که چه محتوایی می تواند تحت این دروسها تدریس شود. پانزده واحد درس جدید برای جایگزینی دروسهای حذف شده پیشنهاد شده است. حاصل ارزیابیهایی که از این نوشته به عمل می آید، می تواند برنامه ای جایگزین یا مکمل برای کارشناسی کتابداری فعلی فراهم آورد.

مقدمه

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری طی بخشنامه ای به دانشگاهها و گروههای آموزشی اجازه داده است که در صورت وجود توجیحات علمی و برای پاسخگویی به نیازهای واقعی جامعه تغییرات و حذف و اضافاتی در برنامه های آموزشی اعمال کنند. صدور این مجوز زمینه لازم را برای اندیشیدن درباره آنچه که تدریس می شود و آنچه که به نظر می رسد از ظرفیت مناسبی برای همخوانی مهارتهای دانشجویان با نیازهای جامعه برخوردار است فراهم آورده است.

^۱ استاد گروه کتابداری و اطلاع رسانی دانشگاه فردوسی مشهد

در پی پیشنهاد وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، به عنوان کسی که طی بیست سال گذشته خواسته یا ناخواسته تقریباً همه درسهای دوره کارشناسی کتابداری را تدریس کرده ام و طی دهسال گذشته مستقیم و غیرمستقیم درگیر استفاده از منابع الکترونیکی ویا درگیر تبدیل منابع چاپی به منابع الکترونیکی هستم، خود را مؤلف دانستم که درباره تأثیر فن آوری اطلاعات بر محتوای رشته کتابداری و اطلاع رسانی به کنکاش پردازم. حاصل این کنکاش محتوای این نوشته است. می توانستم محتوای این نوشته را به عنوان یکی از پیشنهادها، به گروه کتابداری و اطلاع رسانی دانشگاه فردوسی مشهد ارائه دهم، در آن صورت محتوای آن در محدوده خاصی مورد نقد قرار می گرفت و احتمالاً برخی از درستیهای یا نادرستیهای آن آشکار نمی شد. لذا، با این امید که پخش گسترده تر این نوشته می تواند آن را در معرض نقد گسترده تر و متنوع تر قرار دهد به نشر آن پرداختم. امید است که حاصل نقدها به توافق جمعی بیانجامد و حاصل کار به عنوان یکی از برنامه هایی که می تواند مکمل یا جایگزین برنامه های آموزشی فعلی باشد مورد حمایت و پشتیبانی قرار گیرد. در چارچوب نظری این نوشته، ضمن در نظر داشتن ویژگیهای امروز با توجه به دو مورد زیر برآینده بیشتر تأکید شده است:

الف - تغییر ابزارها و نیاز به هماهنگی با ابزارهای جدید

ب - تشدید نیاز به مهارتهای استفاده از ابزارها

الف - تغییر ابزارها و نیاز به هماهنگی با ابزارهای جدید

با توجه به تغییرات در کاربرد مهارتهایی که در هر درس مورد توجه است. در تعدادی از درسهای کتابداری، به ویژه درسهای عملی، برخی مهارتها در دانشجویان ایجاد و مهارتهای موجود تقویت می شود. پرسشی که درباره این مهارتها می توان مطرح کرد این است که آیا هنوز هم در سطح جامعه به این مهارتها نیاز است و برای برخورداری از آن مهارتها حقوق پرداخت می شود. تغییرات در شیوه کار سازمانها، ادارات و کتابخانه ها یا تغییرات در ابزارهای مورد استفاده برای اجرای امور آنها از نیاز به برخی مهارتها می کاهد و بر شدت نیاز به برخی مهارتهای دیگر می افزاید. بارزترین مثالی که برای این مورد

می توان ذکر کرد تأکید برکسب مهارت در دو درس ماشین نویسی فارسی و لاتین است که به گونه ای سنتی تدریس می شود .

در سالهای قبل در آگهی های استخدام ، استخدام ماشین نویسی فارسی یا لاتین ماهر بیش از سایر مهارتها جلب توجه می کرد . در آن دوران وجود ماشین تحریر یکی از ضروریات بیشتر سازمانها ، ادارات و کتابخانه ها بود . اما در چند سال گذشته بجای آگهی استخدام ماشین نویس ، شاهد آگهی استخدام " اپراتور " هستیم و این که در ادارات ، سازمانها و کتابخانه ها هر روز بیش از روزهای قبل رایانه جای ماشین تحریر را می گیرد و توجه داریم که رایانه افزون بر این که عمل ماشین نویسی را کم هزینه تر ، آسانتر ، تمیزتر و بی صدا تر می کند ، انواع کارهای دیگری را نیز که ماشین تحریر قادر به انجام آن نیست ، انجام می دهد .

نکته دیگری که در این باره باید مورد توجه قرار گیرد این است که در گذشته در هر سازمان تعداد اندکی از افراد با ماشین تحریر سرو کار داشتند و آن افراد نیز برای کار و بهره گیری از آن به یکی دو ماه آموزش و تجربه عملی نیازمند بودند . افزون بر این ماشین نویس ماهر کسی بود که می توانست دست نوشته ها را بخواند و با سرعتی قابل قبول متن دست نوشته را با ماشین تحریر پاک نویس کند . علی رغم این که حرفه ماشین نویسی مهارتی بسیار مورد نیاز بود ، چون فراگیری و پرداختن به آن به سادگی میسر می شد ، به عنوان اولین شغلی که هر کس ممکن بود به دست آورد از منزلت اجتماعی مناسبی برخوردار نبود و ماشین نویس ها در اولین فرصت ممکن به شغل دیگری روی می آوردند . با جایگزینی رایانه به جای ماشین تحریر ، تحولی قابل توجه به وقوع پیوسته است .

مهمترین تحول این است که حال تعداد قابل توجهی از افراد در سطوح متفاوت اداری هر سازمان ، اداره یا کتابخانه با رایانه سرو کار دارند . این سطوح از بالاترین رده سازمان _ ریاست سازمان _ تا پائین ترین رده اداری یعنی مسئولین حضور و غیاب کارکنان را در بر می گیرد . بر این اساس مهارت و سرعت در کار با صفحه کلید یکی از رایج ترین و پر

کاربردترین مهارت‌ها در سازمانهای بزرگ و کوچک شده است؛ با این تأکید که این مهارت بسیار پیچیده تر از مهارت در کار با صفحه کلید ماشین تحریر است.

در کار با ماشین تحریر برای متن فارسی و متن لاتین صفحه کلیدهای متفاوتی وجود دارد و یک نوع آرایش حروف برای کلیدها در نظر گرفته شده است، در حالی که در رایانه صفحه کلیدی واحد برای زبانهای متفاوت و آرایشهای متفاوت حروف در اختیار است. در این شرایط تسلط ذهن بر محل کلید هر حرف فارسی و لاتین در نرم افزارهای متفاوت دو پیش شرط لازم برای بهره‌گیری بهینه از صفحه کلید رایانه است.

افزون بر جنبه‌های فیزیکی استفاده از رایانه که در بالا آمد، دانسته‌های دیگری مورد نیاز می‌باشد که رسیدن به آن دانسته‌ها مستلزم آموزش است. بسته به نوع کاری که هر فرد در نظر دارد با رایانه انجام دهد به نرم افزار ویژه‌ای نیاز دارد. برای کسب مهارت در کار با هر نرم افزار قدری اطلاعاتی نظری و بیشتر از آن تجربه عملی لازم است. در بسیاری موارد با اطلاعات و تجربه‌ای اندک می‌توان از بخش کوچکی از قابلیت‌های هر نرم افزار استفاده کرد، اما بهره‌گیری بهینه و جامع از هر نرم افزار به اطلاعات و تجربیات بیشتری نیاز دارد. ساده‌ترین مثال، در این مورد که با دو درس ماشین نویسی فارسی و ماشین نویسی لاتین در پیوند است، استفاده از واژه پرداز **Word** می‌باشد. برای استفاده ساده از این واژه پرداز اطلاعات و تجربیات اندکی مورد نیاز است، اما برای استفاده بهینه و حرفه‌ای از کل قابلیت‌های آن می‌باشد گذراندن دوره آموزش مستلزم طولانی و در ادامه تجربه عملی دراز مدت می‌باشد.

با توجه به توضیحات بالا، حال ضروری است که همه کتابداران به مهارت کار با صفحه کلید دست یابند، اما این مهارت را با یادگیری استفاده از تمام قابلیت‌های یکی دو واژه پرداز رایج مانند **Word** و زرنگار نیز تقویت کنند تا بجای ماشین نویس ساده به حرفچین، صفحه‌آرا و ناشری ماهر تبدیل شوند.

پیشنهاد می‌شود که برای دستیابی به این دو هدف، دو درس ماشین نویسی به دو درس مهارت در کار با صفحه کلید و رایانه با عناوین (۱) **حروفچینی رایانه‌ای** و (۲) **واژه پردازهای فارسی و لاتین برای بکارگیری رایج‌ترین واژه پردازهای فارسی و لاتین** تغییر

نام دهند. برای ارائه این دو درس باید به تعداد کافی رایانه و نسخه هایی از مهمترین واژه پردازها در اختیار گروه یا دانشکده مربوطه باشد. آمادگی عضوی از اعضای گروه کتابداری برای ارائه این دروس نیز از الزامات اولیه است.

ب - تشدید نیاز به مهارتهای استفاده از ابزارها

در سالهای قبل آموزش مهارت در استفاده از زبان انگلیسی همواره برای رشته کتابداری و اطلاع رسانی مورد تأکید بوده است. زمینه ای که این تأکید را فراهم می آورد، در ابتدا کمبود استاد ایرانی برای تدریس و فقدان منابع درسی فارسی در سطوح مختلف به ویژه در سطح کارشناسی ارشد بود. افزون بر این چون بخش عظیمی از فعالیتهایی که در کتابخانه ها، به ویژه کتابخانه های دانشگاهی، در جریان بوده و هست، مجموعه سازی، سازماندهی و اشاعه اطلاعات نوشته شده به زبان انگلیسی است، توافق همگانی برای تقویت مهارتهای زبان دوم (انگلیسی) در دانشجویان رشته کتابداری حاصل شده بود. با گذشت زمان مدرسان کتابداری افزایش یافتند، منابع فارسی برای درسها تهیه شد، اما افزون بر نیاز قبلی برای مجموعه سازی، سازماندهی و اشاعه اطلاعات، تمام لحظات این نیاز، نیاز به استفاده بهینه از شبکه های جهانی است. با گذشت زمان بیشتری برای مجموعه سازی، سازماندهی و به ویژه برای اشاعه و ارائه اطلاعات به زبان انگلیسی وابسته می شویم. آموزشهای قبلی زبان انگلیسی بر فراهم آوردن مهارت برای مطالعه و درک منابع انگلیسی تأکید داشت، که تداوم آن نیز ضروری است؛ اما مهارتهای جدیدی که مورد نیاز است توان استفاده از زبان روزمره و زبان رایج برای برقراری ارتباط سریع و کارآ در شبکه های اطلاعاتی است. تأکید می کنم که واژگان رایج در شبکه ها، واژگانی خاص و مرتبا در حال تغییر و تحول و افزایش اند، لذا فراگیری آنها آموزشی سازمان یافته نیاز دارد. آشنایی، تسلط و تجربه بهره گیری از این واژگان پیش نیازی است که کتابدار را در رسیدن به متن های بالقوه مورد نیاز در رایانه یا شبکه های اطلاعاتی یاری می کند؛ اما نیاز اساسی به زبان در این مرحله بیش از پیش قابل لمس است. برای انتخاب از بین منابع اطلاعاتی گوناگون که در شبکه های اطلاعاتی انباشته شده است، کتابدار می باید قادر باشد با

سرعتی قابل قبول به نکات اساسی هر نوشته بالقوه ای دست یابد و این توانایی را داشته باشد که با این بررسی سریع مناسب‌ترین نوشته را برای مراجع انتخاب کند. به بیانی دیگر تندخوانی همراه با درک مطالب یکی دیگر از نیازهایی است که در کار با رایانه و شبکه‌های اطلاعاتی روز به روز محسوس‌تر می‌شود، به ویژه اینکه زمان، عاملی تعیین‌کننده در استفاده از شبکه‌های اطلاعاتی است. هر چه طول زمان یک ارتباط بیشتر شود هزینه‌های آن هم باید پرداخت شود افزایش می‌یابد. به بیانی دیگر ضروریات اقتصادی، اجبار به مهارت در بهره‌گیری از واژگان شبکه‌ها و مهارت در تندخوانی همراه با درک مطالب به زبان انگلیسی را توجیه پذیر کرده است. روشن است که دستیابی به این دو گروه مهارت زبانی، به آموزشی سازمان یافته و مستمر نیاز دارد و نمی‌توان با ارائه ۷ واحد زبان انگلیسی آنهم در سه نیمسال از هشت نیمسال دوره تحصیلی کارشناسی به آن دست یافت. پیشنهاد می‌شود که آموزش برنامه ریزی شده‌ای برای تقویت زبان عمومی، تقویت زبان تخصصی کتابداری و اطلاع‌رسانی، آموزش واژگان، کار با پایگاه‌ها و شبکه‌های اطلاع‌رسانی و آموزش تندخوانی همراه با درک مطلب زبان انگلیسی طراحی شود. دو خواسته اولیه برای یادگیری زبان دوم، آموزش مستمر و استفاده یا کاربرد مستمر از فرا گرفته‌های زبان است. به این دلیل پیشنهاد می‌شود که در هفت نیمسال و در هر نیمسال حداقل یک واحد نیم زبان انگلیسی با توجه به فلسفه نظری که برای این آموزش در این نوشته مورد تأکید قرار گرفت واحدهای گنجانیده شود. در اینصورت تعداد واحدهای زبان انگلیسی برای دوره کارشناسی کتابداری از ۷ واحد به ۱۲ واحد افزایش می‌یابد. یادآور می‌شود که در حال حاضر نیز با احتساب ۴ واحد زبان فرانسه ۱۱ واحد به زبان غیرفارسی اختصاص یافته است.

پرسشی که باید به آن پاسخ داده شود این است که آیا با حذف زبان فرانسه به ۱۲ واحد زبان انگلیسی دست یابیم یا چهار واحد زبان فرانسه را نیز نگهداریم.

تردید نیست که گذراندن چهار واحد درسی برای زبانی غیر از زبان مادری، نمی‌تواند از سودمندی قابل توجهی برخوردار باشد و احتمالاً مدتی پس از گذراندن این چهار واحد فقط حروف الفبای زبان فرانسه در ذهن باقی می‌ماند. فراگیری هر زبان غیر زبان مادری

تداوم یادگیری و بهره گیری از زبان دوم را می طلبد، در غیر اینصورت همانطور که آموزش کوتاه مدت زبان فارسی به فارسی زبانان در صورت عدم پی گیری به فراموشی می انجامد، آموزش بسیار کوتاه مدت زبان فرانسه نیز به فراموشی سپرده خواهد شد. از سوی دیگر چون حجم بسیار زیادی از نوشته های علمی به زبان انگلیسی است، تسلط بر این زبان می تواند به مقدار زیادی نیاز به زبان فرانسه را برطرف کند، زیرا اگر مطلب قابل توجهی به زبان فرانسه منتشر شود، ترجمه انگلیسی آن نیز در دسترس قرار خواهد گرفت. گرچه این مورد بحث بیشتری را می طلبد، اما به اتکاء تجربیات شخصی و مشاهده فراگرفته های دانشجویان کتابداری از زبان فرانسه طی سالهای گذشته، ترجیح می دهم که زبان فرانسه حذف و بجای آن زبان انگلیسی بشرحی و ترتیبی که در بالا آمد جایگزین آن شود. در اینصورت تقویت مهارتهای زبانی طی درسهایی با عناوین زیر و هر کدام ۱/۵ واحد برای هر نیمسال پیشنهاد می شود:

(۱) زبان پایه انگلیسی (۲) زبان تخصصی ۱، (۳) زبان تخصصی ۲، (۴) آشنایی و کار با واژگان رایانه ها و شبکه های اطلاعاتی داخلی و خارجی، (۵) تندخوانی همراه با درک متون انگلیسی.

غیرفعال بودن تحقیقات و انتشارات برای درسی خاص

یکی از دلایل توجه به موضوعی علمی وجود مسأله ای تأثیر گذار بر فرد و اجتماع است. این گونه مسائل معمولاً نظر پژوهشگران و مدرسان را جلب می کند تا برای حل آنها به مطالعه و تحقیق و نشر بپردازند. تداوم مسأله و حجم پژوهشها و نشریات مرتبط با آن می تواند معیاری از بلوغ موضوع و فراهم آمدن زمینه ای قابل توجیه برای ارائه درس در آن موضوع تلقی شود. تعداد قابل توجهی از موضوعات مورد تدریس در کتابداری از این خصلت برخوردارند و حجم مطالعات و انتشارات در آن حوزه ها چه در ایران و چه در خارج از ایران آنقدر هست که بتوان براساس آنها محتوای قابل قبولی برای درس فراهم آورد. یکی از درسهایی که در دوره کارشناسی کتابداری، علیرغم ۱۵ سال تدریس، هنوز فاقد مطالب جا افتاده برای ارائه دو واحد درس است، درس مواد و خدمات کتابخانه برای

نوسوآدان است . طی این سالها نه کتابی استخوان دار و قابل کاربرد از غرب ترجمه و منتشر شده است (تعداد اندکی از صفحات کتاب ترجمه شده در باره نوسوآدان در آمریکا که توسط آقای دکتر فتاحی منتشر شده است می تواند در کلاس این درس مورد استفاده باشد) و نه کتابی تألیفی درخور توجه و قابل استفاده برای یک درس دو واحدی برای آن نوشته شده است . همچنین جای مقالات پرمایه نیز در این حوزه خالی است . در مجموع چند مقاله وجود دارد که مستقیماً با موضوعات این درس مرتبط هستند و جالب است که همه این موارد هم ، به قبل از سال ۱۳۶۲ بر می گردند . تنها چند گزارش تحقیق وجود دارد که مستقیماً به بحث خوانایی نوشته های فارسی ویژه نوسوآدان پرداخته است (نگاه کنید به مجموعه گزارشات تحقیقی که نگارنده در این زمینه منتشر کرده است) ؛ اما ، احتمالاً ، بنابه اشکالاتی که در روشهای گردآوری داده های این گزارشها قابل ردیابی است ، گزارشی مکتوب از بهره گیری از آنها چه برای نشر مطالب خواندنی برای نوسوآدان و چه برای انتخاب مواد مناسب نوسوآدان در کتابخانه ها در دست نیست . به یقین مدرسان این درس بجای پرداختن به مواد و خدمات کتابخانه برای نوسوآدان بیشتر وقت کلاس را به مسأله بی سوادی ، شیوه های مبارزه با بی سوادی و مسائل بازگشت به بی سوادی اختصاص می دهند . گرچه مورد اخیر ، بازگشت به بی سوادی ، می توانست انگیزه ای قوی برای نهضت سواد آموزی فراهم آورد تا لاقلاً به مطالعه و تولید گزارشهای مربوط به خوانایی نوشته های خاص نوسوآدان بپردازد . اما شاهد هستیم که در کتابهای منتشر شده نهضت کمتر به این مورد توجه شده است .

به عنوان کسی که سالها این درس را تدریس و سالها در تلاش است تا محتوایی قابل توجیه برای این درس فراهم آورد ، می پذیرم که در این تلاش ره به جایی نبرده ام . شاید به این دلیل که هیچ موضوعی علمی نمی تواند با تلاش یک فرد به حجمی دست یابد که دو واحد درس را بپوشاند . بررسی مداوم من برای ردیابی آثار مرتبطی که بتواند مجموعه منسجمی از مطالب فراهم آورد نیز ره به جایی نبرده است . بنا به موارد بالا ، ادغام این درس را با درس مواد و خدمات کتابخانه برای کودکان و نوجوانان توصیه می کنم . وقتی می توانیم درس مجموعه سازی (۲) را که گستره ای بسیار وسیع تر از مجموع این دو درس دارد در

دو واحد ارائه کنیم، این امکان وجود خواهد داشت که این دو درس را نیز با هم ادغام کرده و در درسی دو واحدی به مطالب اساسی و بنیادی آنها بپردازیم.

درسی دیگر از درسهای دوره کارشناسی کتابداری که با مشکل بالا روبروست، درس مواد سمعی و بصری است. برای این درس نیز، علیرغم پانزده سال تدریس، هنوز یک متن قابل توجه به زبان فارسی منتشر نشده است^۲ و در آینده هم دلیل اقتصادی برای انتشار آنها وجود ندارد. تقریباً همه مجاری اطلاعاتی که به شکل غیرچاپی منتشر می شدند و می توانستند در کتابخانه مورد استفاده باشند، حال با فن آوری متن، صدا و تصویر پوشش داده شده اند. لوح فشرده ایرانیا، ایران پل نور و هزاران دیسک حاوی فیلم و صدا، بازدیدهای مجازی از موزه ها، سفرهای مجازی به شهرها یا اماکن زیارتی و سیاحتی دلایل کافی هستند که خروج مواد غیرکتابی را که قبلاً در درس مواد سمعی و بصری به آن می پرداختیم از بازار فریاد می زنند. پیشنهاد می کنم که این درس از مجموعه درسهای کارشناسی کتابداری حذف شود و محتوایی از درس که ضرورت دارد بماند در درسهای مجموعه سازی و سازماندهی مواد ادغام و محتوایی از درس که ضرورت دارد بماند در درسهای مجموعه سازی و سازماندهی مواد ادغام شود.

کاهش جنبه های عملی و گسترش جنبه های نظری

یکی از پی آمدهای استفاده از فن آوری اطلاعات کاستن از پردازشها و محاسبات وقت گیر و اشتباه آمیز و فراهم آوردن فرصت توجه به تئوریهها، اصول و نظرات زیربنایی پردازشها و محاسبات است. این موردی است که در حوزه درسهای آمار بوقوع پیوسته است. با گذشت زمان نرم افزارهایی به لحاظ عملیات برای کاربر ساده تر و ساده تر و به لحاظ قابلیتهای محاسباتی پیچیده تر و پیچیده تر به بازار عرضه می شود. نرم افزار SPSS نمونه ای برجسته از این مورد است. در غیاب این نرم افزار دانشجویان کتابداری،

۲_ در تیرماه ۱۳۷۹ کتاب زیر منتشر شد.

ریچارد فوترگیل، یان بوجارت. مواد غیر کتابی در کتابخانه ها. ترجمه کاظم خادمیان. مشهد: بنیاد پژوهشهای اسلامی، ۱۳۷۹.

آنهم دانشجویانی که اکثراً از حوزه ادبیات به رشته کتابداری آمده بودند، مجبور بودند با صرف مدت زیادی وقت و با تحمل رنج فراوان با مجموعه ای از محاسبات آماری آشنا شوند. دل مشغولی زیاد دانشجو به عملیات آماری، دانشجو را از توجه و گاه درک جنبه نظری مطالب دور می ساخت. در آن دوران به دلیل زمانی که صرف تعلیم و یادگیری فرمولهای آماری می شد مجبور بودیم حداقل دو واحد درس را به آمار توصیفی و دو واحد درس را به آمار استنباطی در حد نیاز رشته کتابداری که معمولاً حداکثر به فرمولهای F, t, Z, r محدود می شد اختصاص دهیم. با در اختیار داشتن قابلیت‌های نرم افزار SPSS قابل استفاده در محیط ویندوز، دیگر نیازی نیست که وقت زیادی را به روش محاسبه معیارهای گرایش به مرکز و معیارهای پراکنندگی از مرکز، روش محاسبه محدوده میانگین جامعه، روش محاسبه F, t, X, r, Z و رگرسیون اختصاص دهیم. بلکه می توانیم با حل یک مسأله در کلاس روش محاسبه با دست و رایانه را مقایسه کنیم، اما وقت بیشتری از کلاس رابه زمینه های نظری مربوط به هر یک از این الگوها و روش محاسبه آنها در رایانه، روش ارائه نتایج در رایانه و درک مفاهیمی که در نتایج پردازش رایانه ای به دست آمده است اختصاص دهیم. افزون بر این می توان در ساعاتی از کلاس به تشریح و آموزش فرمولهای مورد استفاده در تحقیقات کتابداری و اطلاع رسانی که خود به حجم قابل توجهی رسیده است و می تواند تحقیقات کتابداری داخلی را از محدوده تنگ فعلی خارج سازد پرداخت. نمونه ای از آنچه که در این نوشته مورد نظر است در کتاب ارزشیابی کیفی تألیف رزویتاپل، ترجمه عبدالله نجفی، نمونه های دیگر در فصل پانزدهم کتاب آمار و روشهای کمی در کتابداری و اطلاع رسانی و نمونه های بیشتری در مقالات مجلاتی نظیر مجله **Journal of American Society for information Science** آمده است.

بنا به موارد بالا پیشنهاد می شود که هدف سنتی از تدریس این درس تغییر یابد و این درس با هدف بالا بردن درک دانشجویان از قابلیت‌های آمار در تحقیقات، بهره گیری بهینه از قابلیت‌های رایانه ای برای محاسبات و گسترش معلومات دانشجویان درباره فرمولهایی که بطور اخص در حوزه تحقیقات کتابداری و اطلاع رسانی کاربرد دارد تدریس شود. بدیهی است که برای رسیدن به این اهداف مدرسی مناسب نیز باید در اختیار باشد. پیشنهاد

می‌کنم که مدرس درس آمار کلا از حوزه کتابداری و اطلاع رسانی انتخاب شود تا با در نظر داشتن ویژگیهای متغیرها و مفاهیم کتابداری و اطلاع رسانی از مدل‌های آماری و قابلیت‌های نرم افزارهای آماری به تمامی برای ایجاد مهارت در استفاده از فرمول‌های آماری و فرمول‌های کتابداری برای دستیابی به یافته‌های که بتواند بنیان دانش کتابداری و اطلاع رسانی را مستحکم تر نماید تلاش کند. در صورت نبود مدرس مستقل، بخشی از درس توسط مدرس آمار و بخشی توسط مدرس کتابدار تدریس شود.

کاسته شدن از مجموعه مهارت‌های خاص به دلیل ماشینی شدن قواعد

بخش قابل توجهی از زمان تدریس دروسهای کتابداری به درس فهرست نویسی کتابها و سایر مواد اختصاص می‌یابد. قواعد فهرست نویسی مورد تدریس در این دروسها کماکان از اهمیت ویژه برخوردارند، اما به دلیل رایانه‌ای شدن قواعد، این امکان فراهم آمده است که تقریباً کل قواعد فهرست نویسی برای انواع مواد کتابخانه‌ای توسط رایانه اعمال شود. بانکهای جامع کتابخانه‌ای فارسی و نرم افزارهای جامع کتابخانه‌ای غیرفارسی با قابلیت‌های بسیار بالا برای فهرست نویسی آثار فارسی و غیرفارسی به فراوانی در دسترس است. در این شرایط ضروری است که ۶ واحد درس فهرست نویسی به سه واحد تقلیل یابد. سه واحد باقیمانده نیز خود باید به دو بخش تقسیم شود. بخشی از درس به آشنایی عمومی دانشجویان با قواعد فهرست نویسی و بخش دیگری به آشنایی دانشجویان با روشهای جستجو در پایگاههای اطلاعاتی داخلی و خارجی اختصاص یابد. امکان دسترسی به برگه‌های کامل فهرست شده کتابهای فارسی و غیرفارسی در دیسکهای فشرده و در شبکه‌های رایانه‌ای داخلی و خارجی همراه با امکان بهره‌گیری بیشتر از نظامهای اشتراک منابع نیز از شدت نیاز به تسلط کامل همه دانشجویان در کار با رده‌های موضوعی کاسته است. یکی از امیدوارکننده‌ترین موارد در این موضوع گسترده شدن دیسک فشرده کتابشناسی ملی و امید به تلاش کتابخانه ملی برای روز آمد شدن در حوزه سازماندهی به آثار فارسی و اشاعه آن از طریق دیسک فشرده همراه با اشاعه آن از طریق شبکه‌های داخلی و خارجی است. دو مورد قابل توجه دیگر افزایش روز افزون مجلات فارسی، به ویژه مجله‌های

علمی / پژوهشی و علمی / کاربردی و پایان نامه های دوره های تحصیلات تکمیلی است . با افزایش این دو گروه از منابع اطلاعاتی فارسی ، نیاز به نمایه ساز ، چکیده نویسی آنها نیز افزوده و رده بندی آنها به روشهایی متفاوت از رده بندیهای دیویی و کنگره روز به روز بیشتر آشکار می شود .

بنا به موارد بالا ، پیشنهاد می شود که ۱۲ واحد درسهای سازماندهی به سه واحد فهرست نویسی ، سه واحد رده بندی و سه واحد نمایه سازی و چکیده نویسی و رده بندی مقالات و پایان نامه های فارسی تغییر داده شود . به گونه ای موازی از شدت تأکید بر آن بخش از کارورزیها که به فهرست نویسی و رده بندی کتابها تأکید دارد کاسته و برکسب مهارت در نمایه سازی و چکیده نویسی آثار فارسی و نیز کسب مهارت در جستجوی در دیسک های فشرده و پایگاههای اطلاعاتی داخلی و خارجی برای دستیابی به برگه کامل کتابهای فهرست شده فارسی و خارجی تأکید شود . برای دستیابی به این تغییرات بیش از آنکه به تغییر در دانش و بینش مدرس نیاز باشد به در اختیار داشتن امکانات رایانه ای و شبکه ای نیاز است .

تغییر شکل ابزار ثبت و نقل اطلاعات

الف : منابع مرجع

در برنامه دوره کارشناسی کتابداری مجموعه ای از دروس به مواد و خدمات مرجع اختصاص دارند . در این مجموعه (۱) ویژگیهای نظری و ساختاری انواع منابع مرجع ، (۲) فهرست و مشخصات منابع مرجع و (۳) فرایند پرسش کاوی و پاسخ یابی از منابع مرجع مورد نظر هستند .

در سالهای اخیر شاهد تغییرات بسیار تعیین کننده در روش تولید ، سازماندهی و بازیابی اطلاعات منابع مرجع هستیم . ساده ترین تغییر برداشته شدن مرز بین منابع مرجع عمومی و منابع مرجع تخصصی است . در درسهای فعلی ، بخشی قابل توجه از ساعات درس مواد و خدمات مرجع عمومی ، به عنوان مثال ، به کتابشناسی های به اصطلاح عمومی فارسی اختصاص می یابد . در این بخش مشخصات کتابهایی مانند فهرست کتابهای فارسی

چاپی گردآورده خان بابا مشار، کتابشناسی دهساله، کتابشناسی موضوعی، کتابشناسی ملی و کتابنامه به دانشجویان معرفی می شود. در درس مواد و خدمات مرجع تخصصی نیز تعدادی کتابهای مرجع که به موضوع خاصی اختصاص دارند معرفی می شوند. واقعیت این است که اطلاعات موجود در این فهرستها، اکثرا، همانهایی هستند که در کتابشناسی های عمومی نیز وجود داشتند، اما برای سهولت دستیابی، این اطلاعات در مجموعه ای مجزا نیز منتشر می شدند.

با انتشار لوح فشرده کتابشناسی ملی در عمل هم یک کتابشناسی عمومی در اختیار داریم و هم از طریق جستجوهای موضوعی و غیرموضوعی انواع کتابشناسی های اختصاصی را نیز می توانیم در دسترس داشته باشیم. به بیانی دیگر یک لوح فشرده می تواند جایگزین صدها جلد کتابشناسی کم حجم و پر حجم منتشر شده طی دورانی بسیار طولانی باشد. آگاهی و یادگیری طرز استفاده از لوح فشرده کتابشناسی ملی نیاز به آن همه کتابها و آن همه وقتی که برای معرفی آن همه کتاب شناسی می کردیم برطرف کرده است. همین امر برای مقاله نامه ها نیز صادق است. لوح فشرده نمایه نه تنها یک مقاله نامه عمومی بلکه یک مقاله نامه اختصاصی نیز هست. مضافا اینکه با پیدا کردن مشخصات کتاب شناختی هر مقاله می توان به متن کامل مقاله نیز دست یافت. همین امر درباره فهرست پایان نامه ها، تحقیقات و... صادق می باشد.

گرچه هنوز هم شاهد تلاشهای قابل توجه برای تهیه کتابشناسی ها و مقاله نامه های چاپی هستیم، اما تولید اینگونه منابع تا هنگامی توجیه پذیر است که دسترسی به رایانه عمومیت نیافته باشد. در عین حال همه شرایط، از جمله گرانی صنعت نشر بر روی کاغذ، راهی جز روی آوری به نشر رایانه ای منابع مرجع باقی نمی گذارد.

هرگاه روزآمدی و جامعیت را دو مورد از مهمترین ویژگیهای مطلوب کتابهای مرجع بدانیم، روی آوری به نوع رایانه ای کتابهای مرجع برترین انتخاب است. همواره کتابهای مرجع، به ویژه کتابهای مرجع به اصطلاح منبع کتابی خلاصه ای از محتوای کتابهای دیگر بوده است. اما فن آوری این امکان را فراهم آورده است که بجای روی آوردن به خلاصه مطالب کتابها، با یک جستجو به محتوای تعداد قابل توجهی از کتابها دست یابیم. اشاره

می‌کنم به لوح فشرده ای با نام " درج ". در این لوح با معرفی یک کلمه به برنامه ، می‌توانیم به بیت های ۵۵ اثر از ۳۵ شاعر که در بردارنده کلمه معرفی شده هستند دست یابیم . به بیانی روشن تر ، این امکان فراهم شده است تا به جای جستجو در یک کتاب با یک جستجو ، محتوای کتابخانه را جستجو کنیم .

با انتشار روزافزون اینگونه لوح های فشرده که نمونه بسیار قابل توجه آن در ایران در حوزه علوم دینی در دسترس است ، عملاً ، شاهد برداشته شدن مرزهای بین کتابهای مرجع و کتابهای غیرمرجع نیز هستیم . یادمان نرود که یکی از مهمترین ویژگیهای کتابهای مرجع وجود امکان دسترسی سریع به مطالب مورد نیاز است و این موردی است که به یاری رایانه برای هر کتابی می‌تواند فراهم آید . و نیز یادمان نرود که یکی از دل مشغولیهای استفاده از کتاب مرجع ، عدم اطمینان به درستی و نادرستی قطعات گزینش شده از منابع ردیف اول است . حال که می‌توانیم با یک جستجو به متن اصلی مطالب در جای واقعی خود دست یابیم ، این نگرانی نیز روز به روز کمتر می‌شود .

نکات بالا باید شواهد کافی برای این ادعا بوجود آورده باشد که دیگر نمی‌توان درسهای مرجع را در همان قالب سنتی ارائه کرد ، زیرا اولاً مرز بین کتابهای مرجع و کتابهای غیرمرجع در حال فرو ریختن است و در ثانی مرز بین کتابهای مرجع عمومی و کتابهای مرجع اختصاصی فرو ریخته است . این هر دو هم در مورد منابع مرجع فارسی و عربی ، هم در مورد منابع مرجع انگلیسی ، فرانسه و ... صادق است .

نکته دیگر اینکه آنچه بخش مرجع می‌نامیم در حال دگرگون شدن است . بخشی بزرگ با کتابهای بزرگ و حجیم به بخشی کوچک با تعدادی رایانه ، لوح فشرده و خط تلفن و ارتباط با شبکه در حال تبدیل است ، زیرا بجای دایرة المعارف سی جلدی بریتانیکا می‌توان از متن رایانه ای این دایرة المعارف روی سه لوح فشرده استفاده کرد .

ممکن است تا مدتی کوتاه کماکان نوع چاپی تعدادی از کتابهای مرجع نیز منتشر شود ، اما اقتصاد اطلاعات اجازه نخواهد داد که این امر برای همیشه ادامه یابد . همانگونه که کتابخانه کنگره آمریکا " فهرست مشترک ملی " را دیگر به صورت چاپی به بازار عرضه

نمی کند ، سایر منابع مرجع نیز سرنوشتی مشابه خواهند داشت . به عنوان مثال ، خیال نمی کنم دیگر توجیهی برای نشر کاغذی کتابشناسی ملی ایران وجود داشته باشد .

نکته آخر اینکه با رایانه ای شدن منابع مرجع و منابع غیرمرجع روز به روز شیوه ای یکسان برای بازیابی اطلاعات بکار گرفته می شود و آموزش شیوه های بازیابی اطلاعات براساس روش خاصی که کتاب مرجعی نظم می یافت منسوخ می شود . این امر ضمن اینکه آموزش را ساده تر می کند از حجم مطالب مورد آموزش نیز می کاهد .

توجه به تغییراتی که در بالا تصویری از آن ارائه شد ، تغییرات در محتوای درسهای مواد و خدمات مرجع را ضروری ساخته است . تغییرات در هر سه گروهی که در ابتدای این بخش آمد قابل اعمال است . اول اینکه قالبهایی که برای کتابهای مرجع تعیین می کردیم ، کتابشناسی ها ، واژه نامه ها ، دستنامه ها و ... در حال از بین رفتن است . به لحاظ فنی این امکان وجود دارد که هم زمان معنی لغوی کلمه ای ، معنی دایرةالمعارفی همان کلمه ، مقالات و کتابهای هم موضوع با آن کلمه و ... را جستجو کرد و پهلوی هم چید . روز به روز از تعداد کتابهای مرجع روزآمد چاپی کاسته می شود و بر تعداد ، حجم و کیفیت کتابهای مرجع رایانه ای در قالب لوح فشرده ، پایگاه اطلاعاتی و شبکه ای افزوده می شود و روز به روز به دلیل افزایش حجم پایگاهها و شبکه های اطلاعاتی نیاز به واسطه اطلاعاتی یا کارشناسان بازیابی اطلاعات از رایانه ها افزایش می یابد . شیوه های برقراری ارتباط بین مراجع و کارشناس بازیابی اطلاعات از اهمیت بیشتری برخوردار می شوند . این امکان هست که در این قسمت ، بیش از قسمتهای دیگر کتابدار به عنوان یک حرفه مند شناخته شود و افرادی که به مهارتهای کتابدار در بازیابی مناسب ترین اطلاعات در کمترین زمان و با کمترین هزینه اطمینان دارند کار خود را به کتابدار واگذارند و حتی حاضر شوند بابت خدمتی که دریافت می کنند پول بپردازند .

برخلاف بسیاری از افراد از جمله فروشندگان که برای رونق کار خود جستجو در رایانه ، دیسکهای فشرده و شبکه ها را کار ساده ای جلوه می دهند تا سود بیشتری به دست آورند _ تعداد کتابخانه ها بسیار کمتر از تعداد افراد است و آدمهای ناوارد زمان بیشتری صرف پیدا کردن مطلب می کنند _ ، پیتز دراکر بر این باور است که مهارت جستجو در رایانه و

شبکه ها برای رهیابی به مطالب با ارزش آنقدر با اهمیت است که در دهه های اولیه هزاره سوم میلادی یکی از مهمترین حرفه ها ، حرفه ای است که وی شاغلان در آنرا " دانش ورزان Knowledge workers " می نامد .

براین اساس پیشنهاد می شود که سه درس دو واحدی با محتوای زیر جایگزین درسهای مواد و خدمات مرجع شود : (۱) مواد و خدمات مرجع فارسی با دو هدف آشنایی تاریخی و آشنایی مقطعی با منابع مرجع فارسی و عربی . بدین معنی که بخشی از درس به معرفی کتابهای مرجعی که به لحاظ تاریخی منشأ تغییر بوده اند و بخشی دیگر به معرفی منابع مرجع رایانه ای فارسی بپردازد . (۲) مواد و خدمات مرجع غیرفارسی با دو هدف آشنایی تاریخی و آشنایی مقطعی با منابع مرجع غیرفارسی با تأکید بر منابع انگلیسی زبان رایانه ای . در مقام مقایسه چون تعداد منابع رایانه ای مرجع به زبان انگلیسی بسیار زیاد است ، تأکید بر اصلی ترین منابع مرجع رایانه ای که به ویژه در ایران می تواند از کاربرد خاصی برخوردار باشد ضروری است . (۳) فنون پرسش کاوی و پاسخ یابی ، آشنایی و کسب مهارت در فنون دریافت نیاز واقعی مراجعه کننده و کسب توانایی بهره گیری از شیوه های متفاوت دستیابی به پاسخ پرسش که نمونه ای از آن در مقاله آلیسترداف ، با عنوان جستجوی آثار و متون ، الگوی کتابخانه ای برای آموزش مهارتهای اطلاع یابی ، ترجمه نفیسه دری فر منتشر شده در شماره سوم سال اول مجله کتابداری و اطلاع رسانی آستان قدس رضوی معرفی شده است .

ب : منابع غیر مرجع

بخش اعظم منابع غیرمرجع که در درسهای کتابداری و اطلاع رسانی مورد توجه هستند کتاب و مجله است . تقریباً بیشتر ساعات تدریس درسهای مجموعه سازی به مباحث مربوط به انتخاب و تهیه این دو نوع می گذرد . درست است که کماکان اهداف و امکانات کتابخانه ، نیازهای مراجعان و بازار نشر مهمترین عوامل تأثیر گذار بر مجموعه کتابخانه هستند ، اما تحولات فن آوری اطلاعات تغییری اساسی را در زیر بناهای این موارد ایجاد کرده است . مهمترین تحول این است که کل مباحث مربوط به مجموعه سازی ، لااقل آن گونه که در

کتابهای فارسی و غیرفارسی این رشته مندرج است، به کتابخانه محلی توجه دارد. در کتابخانه محلی فرض این بوده است که مجموعه خود کتابخانه پاسخگوی کل نیازهای مراجعه کننده است. براساس همه اصول، فرضیات، روشها و رویه ها بگونه ای مطرح می شدند و می شوند که در چارچوبهای کتابخانه محلی پاسخگو باشند. در حالی که تغییرات فن آوری اطلاعات این امکان را فراهم آورده است که اولاً بخشی بسیار مهمتر از مجموعه های خارج از کتابخانه ها به کتابخانه محلی افزوده شود و ثانیاً محتوای برخی یا بسیاری از مجموعه کتابخانه های دیگر بر روی رسانه های الکترونیکی در داخل کتابخانه محلی مورد مراجعه باشد. به بیانی دیگر نقش اصلی کتابخانه همان است که بود، رساندن اسناد مناسب به مراجعان مناسب، اما حال این امکان وجود دارد که غیر از اسناد موجود در کتابخانه، اسناد موجود در سایر کتابخانه های دنیا نیز قابل دستیابی مراجعان باشد. مهمترین تحول در این حوزه دسترسی به چکیده ها و متن کامل تعداد قابل توجهی از مقالات مجلات غیرفارسی و فارسی است. مجدداً یادآور می شود که حتی در شرایط نیم کامل لوح فشرده نمایه، برای بسیاری از کتابخانه ها این امکان فراهم شده است که هم به مقالاتی که مورد نیاز مراجعان آنهاست پاسخ گویند و هم دسترسی به مقالات مناسب که در مجلات غیرتخصصی آنها منتشر شده است میسر باشد. به عنوان مثال، کتابخانه هایی که به گروههای کتابداری ارائه خدمت می کنند، خرید مجلات تخصصی را در اولویت قرار می دهند و عملاً از خرید بسیاری از مجلات دیگر، مثلاً مجلات مربوط به رایانه، که گاه مقالاتی مناسب با کتابداری و اطلاع رسانی در آنها منتشر می شود خودداری می کنند. تولید لوح فشرده نمایه این محدودیت را از بین برده است. با یک جستجو به همه مقالات مرتبط که در مجلات اصلی و غیراصلی رشته منتشر شده است دست یافته می شود.

افزون بر این، همه اقدامات مربوط به برقراری اشتراک، حمل، دریافت، ثبت، اشاعه، صحافی و ذخیره مجلات با جایگزینی رایانه ای مجلات، مباحث نامرتبط خواهند بود. همانطور که در بالا آمد این امر در باره بسیاری از منابع مرجع نیز در حال وقوع است و مباحث گزینش و تهیه مواد مرجع نیز، حداقل، تغییر شکل داده است. مباحث مربوط به

سفارش ، اقدامات مربوط به برگه های سفارش ، برگه آرایی و مکاتبات نیز هر روز بیشتر از روز قبل تحت تأثیر فن آوری اطلاعاتی دستخوش تحول می شوند .

صرف نظر از تأثیرات فن آوری اطلاعات ، مدت زمان زیادی است که مدیران و مدرسان و کارکنان بخش انتخاب و سفارش کتابخانه ها ضرورت تحول در محتوای دروسهای مجموعه سازی را لمس کرده اند . در طی بیست سال بعد از انقلاب اسلامی ، کمترین کتابخانه ای است که در عمل بتواند به فلسفه ، اصول و روشهای انتخاب و تهیه عمل کند . قابل لمس ترین مثال برای این ادعا ، واقعیاتی است که همه ساله در نمایشگاه کتاب تهران شاهد آن هستیم . چه کسی می تواند مدعی باشد که شیوه انتخاب و خرید مواد از نمایشگاه بین المللی کتاب ، با آنچه که در کلاسهای درس مجموعه سازی و فراهم آوری می گوئیم همخوانی دارد . جالب توجه است که دانشگاهها بزرگترین خریدار و کارکنان نیمه حرفه ای کتابخانه ها بیشترین انتخاب کننده از بین آنچه که عرضه شده است می باشند .

بنا به موارد بالا ، هم شرایط خاص ایران و هم تحولات مثبت و منفی فن آوری اطلاعات تغییر در محتوای دروسهای مجموعه سازی را ضروری کرده است . پیشنهاد می کنم که چهار واحد درس مجموعه سازی کماکان باقی بماند ، اما محتوای آنها متناسب با تغییراتی که مواردی از آنها در بالا مورد اشاره قرار گرفت ، تغییر داده شود .

و سرانجام پیشنهاد می شود که درس گزارش نویسی حذف و بجای آن دو درس روشهای تحقیق کاربرد دار در کتابداری و اطلاع رسانی و روشهای مطالعه مطالب علمی و روشهای علمی نویسی به شرح مختصری که در بخش بعدی آورده می شود افزوده شود.

درسهای پیشنهادی

متناسب با توافق با حذف یا کاستن از درسهایی که بحث های مربوط به آنها دربالا آمد ، افزودن درسهایی از بین درسهای زیر پیشنهاد می شود :

آشنایی با سخت افزارهای مورد استفاده در کتابخانه ها که در بازار مطرح هستند (۱ واحد) .

کاربرد رایانه در کتابداری و اطلاع رسانی (۳ واحد ، این درس حتما باید توسط مدرسان کتابدار و نه مدرسان رشته رایانه تدریس شود) .

زبان برنامه نویسی (متناسب با تحول در زبانهای برنامه نویسی) برای کسب مهارت در نوشتن و طراحی پایگاههای اطلاعاتی (دو درس دو واحدی) .

روشهای تحقیق کاربرد دار در کتابداری و اطلاع رسانی (۳ واحد ، نمونه هایی از بحث در زبان فارسی ، سه بخش آخر کتاب روشهای تحقیق در کتابداری ، تألیف محمد حسین دیانی و در کتاب انگلیسی اندازه گیری و سنجش در کتابداری و اطلاع رسانی نوشته دبلیو لنگستر آمده است) .

روشهای مطالعه مطالب علمی و روشهای علمی نویسی (۲ واحد ، آشنایی با منابع تحقیق در کتابداری و اطلاع رسانی ، نمونه ای از این بحث در مقاله نوشته های علوم کتابداری و اطلاع رسانی نوشته علی ناظم ، ترجمه محمد حسین دیانی و در کتابهای شیوه نگارش و نشر مقالات علوم پزشکی ترجمه دکتر آزاد و راهنمای نگارش برای نویسندگان مقالات و پایان نامه ها . . . ترجمه دکتر تسبیحی آمده است) .

مدیریت نظامهای اطلاعاتی (۲ واحد ، با محتوایی نظیر آنچه که در کتاب سیستمهای اطلاعاتی در تئوری و عمل نوشته جان ج . برچ و گری گراد بنیتزکی ترجمه منوچهر غیبی از انتشارات مرکز آموزش مدیریت دولتی آمده است) .